

تحلیل پارکهای درون شهری با توجه به الگوهای رفتاری (نمونه مورد مطالعه: پارک جمشیدیه تهران)

مقدمه

همه انسانها در ارتباط با محیط اطراف خود هستند و به نحوی از محیط تاثیر گرفته یا بر آن اثر می گذارند. ارتباط انسان و محیط در شکل اولیه خود از یک سیستم (محرک - پاسخ) پیروی میکند که در آن ، گیرنده های حسی تحت تاثیر محرکهای محیطی قرار گرفته و بعد از انتقال اطلاعات به مغز، داده های محیطی در مغز طبقه بندی و تفسیر شده و نهایت عکس العمل انسان به صورت رفتار ظاهر میگردد. تمامی رفتارهای انسان در فضاهای معینی صورت می پذیرد که بستر رفتار به شمار می آیند. در این فضاها، رفتارهای واقعی و مورد انتظار در حد امکانات موجود، فرصت بروز می یابند و هنگامی یک فضا مطلوب طلقی می شود که مطابق با ویژگیها، خصوصیات رفتاری و نیازهای افراد، طراحی شده باشد. در طراحی فضاها، لازم است حضور انسان و نحوه ادراک و رفتار او در نظر گرفته می شود، در غیر این صورت به سبب برآورده نشدن نیازها، افراد در جهت سازماندهی به فضا و تامین نیازهای خویش ، با توجه به ارزش ها و اهداف خود ، محیط را دگرگون می کنند به طور متقابل تحت تاثیر این محیط دگرگون شده قرار میگیرند. از این رو به منظور برخورداری از فضاهای انسانی که در آنها به ارزش های محیط نیز توجه شده باشد، لازم است، تاثیر متقابل انسان و محیط و پیامدهای ناشی از آن، بر الگوهای رفتاری مورد بررسی قرار گیرد.

سابقه پژوهش

پایه گذار تحلیل فضاها با توجه به الگوهای رفتاری، دونالد اپل یارد (۱۹۶۴) است. بعد از او ویلیام مایکلسون (۱۹۷۵)، نیکل سانف (۱۹۶۶)، بارکر (۱۹۶۸) ، برونر (۱۹۷۶)، فرانسیس (۱۹۸۴) ، ویلیام وایت (۱۹۸۵) و نصر (۱۹۹۰) به ترتیب به روش خاص خود فعالیتها را عابرین پیاده را در فضاهای شهری، مورد بررسی قرار داده اند.

در سال ۱۹۸۰ ویلیام وایت با استفاده از روش تهیه شکل های متوالی در یک محدوده زمانی نحوه استفاده از پارکهای کوچک شهری و میدانهای عمومی را مورد بررسی قرار داد. نتایج این تحقیق به صورت ضوابطی برای طراحی فضاهای شهری ارائه شد و از آنجا که وایت یک گزارش مستند در این زمینه تهیه کرده بود، قادر بود تاثیر عوامل مختلف محیطی و انسانی را در نوع استفاده از فضاها مورد بررسی قرار دهد.

تحلیل فضایی پارک جمشیدیه

هدف از این پژوهش دستیابی به ضوابط و معیارهایی در زمینه طراحی فضاهای باز می باشد، به نحوی که ضمن توجه به نیازهای استفاده کنندگان، بستر مناسبی برای رفتارهای مطلوب فراهم گردد. به این منظور لازم بود که به عنوان نمونه، فضایی طراحی شده با کارکرد تفریحی، مورد بررسی قرار گیرد. وجود فضاهای متنوع، اسلوب طراحی و دقت در زمینه جزئیات اجرایی پارک، ماهیت تقریباً طبیعی فضا و استقبال خوب مردم از پارک جمشیدیه، سبب شد که این پارک به عنوان یک نمونه موردی برای تحقیق و بررسی انتخاب گردد.

معرفی پارک جمشیدیه

پارک جمشیدیه در شمال تهران در مجاورت دره های گلابدره و کلک چال از دره های کوهپایه ای البرز، قرار گرفته است. محوطه پارک از توپوگرافی سنگی و شیب‌داری برخوردار است و فضاهای متنوع آن اعم از محلهای پیک نیک، آمفی تئاتر، رستوران، قفس پرندگان، بوفه، استخر و... بیشتر در ضلع شرقی پارک متمرکز شده اند و به نظر می رسد در مکانیابی بخشهای مختلف پارک نسبت به ورودی ها تعمدی در کار بوده تا مراجعه کنندگان ناخودآگاه مسیرهای حرکت در پارک را به قصد رسیدن به فضاهای مختلف طی کنند و بخشهای مختلف پارک را پشت سر بگذارند.

مسیرهای حرکت در پارک در دو شبکه منظم (معايير اصلی) و طبیعی تعبیه شده اند که در شبکه طبیعی، فضاهای مختلف پارک ضمن حرکت کشف و آشکار می شوند و در معابر اصلی فضاهای متنوع بدون معرفی واضح و آشکار با المانها و نشانه های ضمنی مشخص شده اند.

روش مطالعه

روانشناسان محیط روشهای مختلفی را در زمینه بررسی رابطه محیط با رفتار افراد، پیشنهاد می کنند که چنانچه این روشها با توجه به جنبه های علمی و آگاهی از نیازهای خاص طراحی به کار گرفته شوند، نتایج مطلوبی به دست خواهد آمد.

آزمایش در میدان یکی از روشهای تحقیق در روانشناسی محیط است که در آن پژوهشگر به روشهای مختلف، از جمله تهیه نقشه رفتاری (پیاده کردن فضاهای مربوط به رفتارهای مختلف یک فرد روی نقشه) می پردازد.

در پژوهش حاضر از روش پیاده کردن الگوهای رفتاری روی نقشه، برای بررسی تاثیر محیط طراحی شده بر افراد، میزان موفقیت و تاثیر طراحی در هدایت رفتارها و ایجاد بسترهای مناسب برای رفتارهای مختلف استفاده شده است.

به منظور تهیه نقشه الگوهای رفتاری، ابتدا نقشه های صحیح و دقیق از وضع موجود در پارک جمشیدیه با مقیاس مناسب، (۱:۵۰۰) تهیه گردید و عوامل و عناصری که به نحوی در نوع رفتار استفاده کنندگان موثر بودند، دسته بندی و روی نقشه ثبت شدند.

برای ثبت الگوهای رفتاری از روش تهیه شکل های متوالی در یک محدوده زمانی استفاده شد. لازم به ذکر است که به علت وسعت فضای پارک و محدودیت امکانات، بررسی کل فضا در یک زمان امکانپذیر نبود. از این رو تنها بخشهایی از پارک با توجه به معیارهای خاص، انتخاب و مورد بررسی قرار گرفت:

مسیر اصلی یا به عبارتی شرقی ترین محور پارک در امتداد شمال - جنوب با توجه به کثرت استفاده کننده و وجود فضاهای متنوع در مجاور آن، همراه با یکی از مسیرهای فرعی نسبتاً شلوغ پارک به عنوان فضاهای پویا و فضای مجاور رستوران و استخر، به عنوان فضاهای ایستا، مورد بررسی قرار گرفتند.

سکوهای مناسب برای عکسبرداری پس از یک بررسی مشخص شدند، از این سکوها دید تقریباً عمودی با زاویه مناسب، بدون وجود مانع، از فضای مورد نظر امکانپذیر میگردد. به این ترتیب ۱۰ سکو در کل پارک برای عکس برداری انتخاب شد که عکاسی از ۷ سکو به طور همزمان انجام میشد. ضمناً کادر شکلها نیز طوری انتخاب شدند که حتی المقدور تداوم فعالیتها و رفتارها در کادرهای پشت سر هم قابل بررسی باشد. با توجه به سرعت حرکت پیاده و سایر رفتارهای معمول در پارک، فاصله زمانی ۱۰ ثانیه، زمانی مطلوب برای ثبت حرکات به نظر می رسید. (به این ترتیب هر حلقه فیلم ۳۶ تایی، مجموعاً ۶ دقیقه رفتار استفاده کنندگان از فضا در یک کادر مشخص را به معرض نمایش خواهد گذارد).

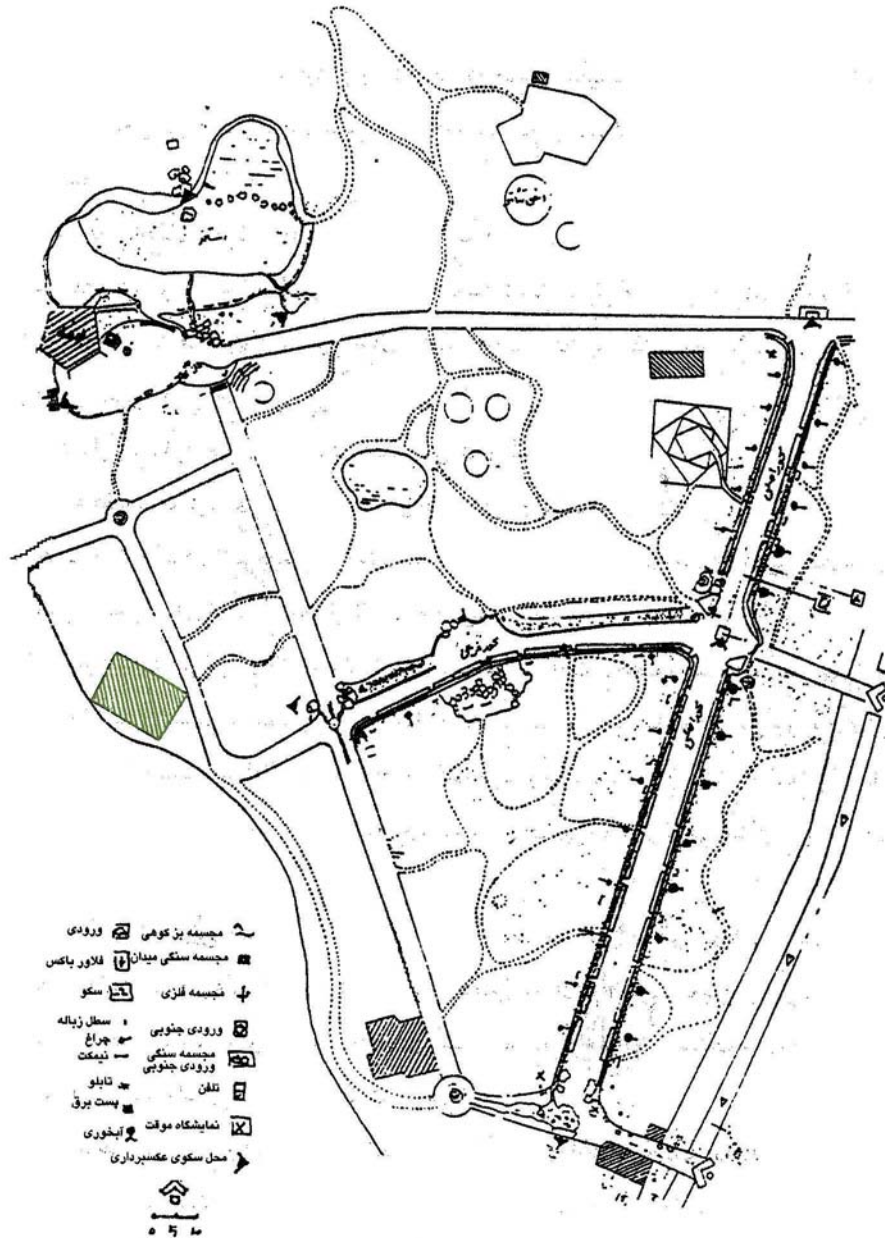
از آنجا که فضاهای مختلف، در زمانهای متفاوت شخصیتهای متنوع می یابند، زمان عکسبرداری، بعد از ظهر یک روز تعطیل تابستان (حدود ساعت ۱۹-۲۰) در نظر گرفته شد، زمان اوج شلوغی و تراکم در پارک که طبعاً به علت کثرت استفاده کنندگان، ما را به فعالیتهای متنوع روبرو می ساخت و از سوی دیگر به علت امکان وقوع تکرار در فعالیتهای مشابه، تشخیص رفتارهای مهم و عمده نتیجه گیری از آنها، آسانتر می نمود.

بالاخره در مرحله آخر اطلاعات حاصل از شکلهای متوالی، روی نقشه پیاده گردید. به این ترتیب با اتصال نقاط نشان دهنده موقعیت افراد در نقشه، خطوطی به دست می آید که مصرف رفتار هر فرد به شمار می آید و مجموعه خطوط در یک فضا، نقشه الگوی رفتاری استفاده کنندگان از آن را نشان خواهد داد. بدیهی است که هر چه تعداد خطوط مشابه در یک فضا بیشتر باشد، تکرار وقوع رفتار مذکور بیشتر بوده، اهمیت و حاکمیت این رفتار در فضا، آشکار می گردد.

بررسی کل فضاهای مورد مطالعه در این پژوهش، از حوصله این مقاله خارج است، لذا منحصراً به بررسی الگوهای رفتاری و رابطه آنها با فضا، در فضای مجاور بوفه می پردازیم.

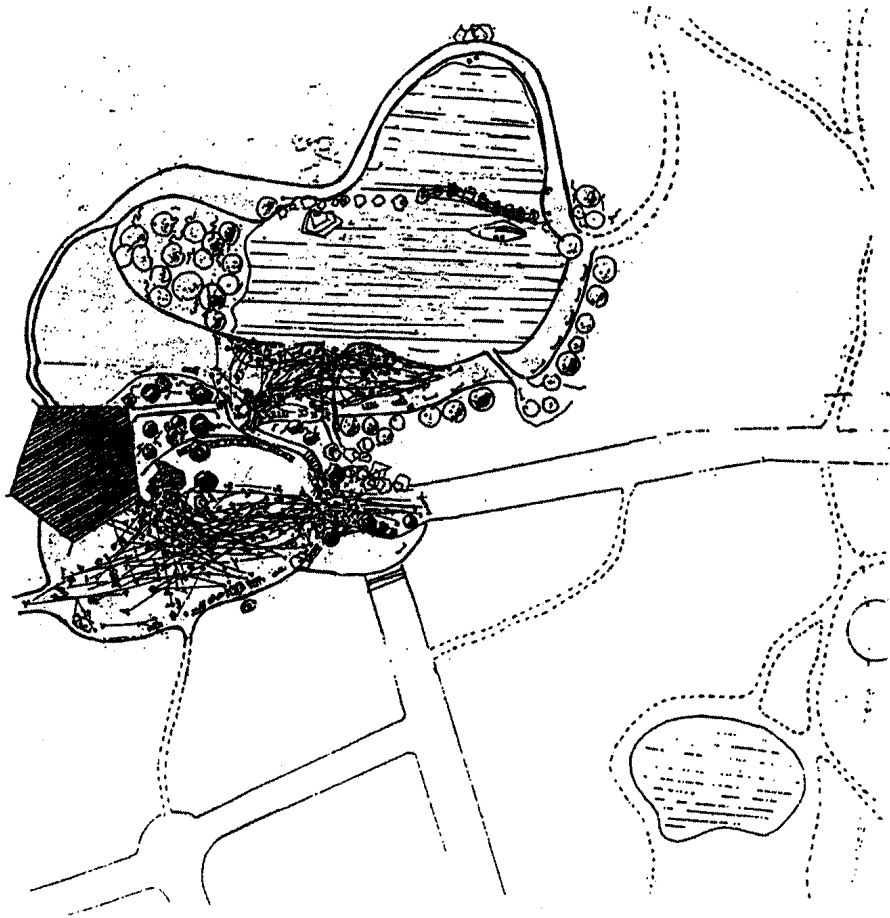
فضای مذکور علی رغم آنکه در شمال غرب پارک و در فاصله نسبتاً زیادی از دسترسی های اصلی پارک قرار دارد و وجود شیب تقریباً زیاد و پله های متعدد، مسیر دسترسی به آن را برای افراد مسن و برخی افراد دیگر مشکل می سازد، لیکن یکی از متنوع ترین و متراکم ترین فضاهای پارک به شمار می آید، که در آن فعالیتهای متنوعی نظیر: نشستن و تماشا، بازی، انتظار و ملاقات، استراحت و مکث و ... استفاده می شود. برخی از دلایل متنوع و تراکم فعالیتهای در این محل عبارتند از:

- فرم فضا که کشیدگی و امتداد آن حرکت و پویایی با گستردگی و گشودگی آن سکون و مکث را القا می کند.
- استفاده از ترکیب آب، سنگ، گیاه و ریزش آب که ضمن تلطیف هوا با صدای مطلوب خود، مجموعه حواس افراد را تحت تاثیر قرار داده، نشستن و تماشا را در این فضا خوشایند می سازد.
- وسعت فضا امکان تحرک و بازی را فراهم می سازد.
- محللهای نشستن در این فضا، در انحنای فضا تعبیه شده اند، این امر سبب میشود که محیطی امن، دور از دید مستقیم و در عین حال با امکان دید به فضای مقابل حاصل شود.
- وجود رستوران و بوفه
- عملکرد این فضا به عنوان یک پیش فضا برای محوطه اطراف استخر
- عملکرد فضای مذکور به عنوان یک گره و تقاطع در دو مسیر متفاوت
- به علت مرتبط بودن این فضا با بوستان فردوسی و قرارگیری آن در ابتدای مسیر کلک چال، محل مناسبی برای انتظار و محلق شدن به همراهان به شمار می آید.
- علی رغم آنکه در برخورد اول ممکن است این فضا به علت محصور شدن توسط دیوار و درختان بلند، فضایی محصور و درون گرا به نظر برسد، ولی به علت داشتن ورودی های متعدد و نیز نسبت متعادل ارتفاع محصور کننده با وسعت فضا و عدم ارتفاع یکسان محدوده های فضا که منجر به ایجاد محدودیت نامتقارن می شود، از نوعی سیالیت بین درون و بیرون برخوردار است.
- چنانچه گفته شد، این فضا، گره و مفصلی برای ارتباط فضاهای مجاور به شمار می آید و جالب آن که ورودی های هر یک از فضاهای مجاور در آن به نحوی تعیین و تعریف شده است (مجسمه، سر در و سایبان، پله های منتهی به مجموعه آب و سنگ و ...) که هر یک نشانه ای به یاد ماندنی از این فضا به شمار می آیند.

- سبک خاص طراحی در این فضا همانند سایر بخشهای پارک یا حداقل دخالت در ساختار طبیعی ، فضایی دلنشین فراهم ساخته است و استفاده عمده از چوب و سنگ در ساخت سکوهای نشیمن و نیمکتها، از نظر روانی تاثیر مثبتی داشته ، یادآور خاطره پیوند دیرینه انسان با طبیعت است.
- در مقابل فضای آلفی تئاتر روباز، علی رغم طراحی و زیبا و حساب شده خود با پیش فضایی جالب و سنگ مجسمه هایی که با معنا و مفهومی غیر مستقیم معرف کارکرد فضای مذکور هستند، کمتر برای کاربرد اصلی رفتار پیش بینی شده در آن استفاده می شود و بیشتر به گوشه ای

دنج برای نشستن یا محلی باز و مسطح (روی سن) برای پیک نیک یا بازی مبدل شده است که در روزهای تعطیل قادر است بخشی از خیل جمعیت را در خود جای دهد.

عدم کارکرد مورد انتظار در فضای فوق به معنای لزوم حذف فضای مذکور از پارک نخواهد بود بلکه شاید لازم باشد تا حدودی به عادات و فرهنگ استفاده کنندگان توجه شود. زندگی ماشینی و آپارتمان نشینی در تهران، فرصت اندکی برای بهره مندی مردم از طبیعت باقی گذاشته است، ضمن آنکه شیوه زندگی در گذشته با عادات قدیمی، نظیر جمع شدن اعضاء خانواده در کنار حوض و باغچه، گپ زدن، چای خوردن و... که در آپارتمانهای کوچک امروزی تقریباً نا ممکن است به نظر می رسد، منسوخ نشده است و از این رو اکثر مراجعه کنندگان به پارک، گویی به دنبال همان حیاط و باغچه قدیمی در خانه خود هستند که در نوع خود، می توانست فضایی دلنشین برای گذران اوقات فراغت باشد. به همین علت بخش اعظم مراجعین پارک را به ویژه در ایام تعطیل تابستان افرادی تشکیل می دهند که گاه با وسایلی گاه بسیار مجهز و مفصل، بدون توجه به محیط اطراف خود در پارک به دنبال گوشه ای خلوت و دنج، ترجیحاً با زمینی صاف و مسطح، زیر سایه درختی پهن برگ، در کنار آب و... می گردند و گاه بی توجه به عملکرد یک فضا، اطراق می کنند و چه بسا موجبات تخریب و آلوده ساختن آن را فراهم می آورند. در حالی که نسل جوان در کنار عادات و سنتهای قدیمی به سرگرمی های جدید نیاز دارد و حذف فضاهایی نظیر آمفی

تئاتر در پارک ، شاید به معنای نادیده گرفتن امکانات جدید برای جوانان باشد که در عین حال تبلیغ و پشتیبانی مسئولین برای راه اندازی این فضاها و آشنا کردن مردم با فعالیتهای جدید نیز ، ضروری به نظر می رسد.

نتیجه بحث

? انسان نیازمند فضاهای کوچک ، انسانی ، متنوع و پیچیده است تا با علاقه ، حوصله ، آرامش و کنجکاوای به تجربه و اکتشاف آنها بپردازد. متأسفانه اکثر پارکهای شهری از محیطی ساده و یکنواخت برخوردارند که بی شباهت به سایر محیط های مصنوع شهری نیستند. فضاهای باز طبیعی اوقات فراغت هستند که سازماندهی آنها ضمن توجه به خصوصیات محیطی شان ، با ایجاد فضاهای مطلوب، متنوع و متناسب با نیازهای مردم ، به آنها عملکردی سودمند بخشیده ، این فضاها را از مکانی متروک و نا امن به محیطی امن و آرام مبدل می سازد.

? یکی از مهمترین علل عدم انطباق الگوهای رفتاری با کارکرد واقعی فضاها در پارک ، عدم انطباق کمیت و کیفیت فضاها با نیاز استفاده کنندگان می باشد. با توجه به نرخ روزافزون جمعیت و نیز توسعه ساخت و ساز در شهرها که با نابودی فضاهای باز و طبیعی همراه است . پارکهای موجود پاسخگوی نیازها نبوده ؛ به همین علت گاهی مشاهده می شود که یک فضا عملکرد اصلی خود را از دست داده و چه بسا به علت استفاده آبی مغایر با عملکرد اصلی دچار تخریب و نابودی می شود.

? برخی از مغایرت ها در کاربرد فضاهای پارک های ناشی از عدم تطبیق فضاهای موجود با الگوهای گروه های استفاده کننده است . توجه به فرهنگ استفاده کننده در طراحی و شکل دهی فضاها در افزایش کارایی موثر خواهد بود.

? عدم کارکرد یک فضا به معنای حذف آن از لیست فضاهای پارک نخواهد بود ؛ بلکه در اکثر موارد، لازم است به نحوی ، نوع فعالیت مذکور به استفاده کنندگان معرفی گردد یا مطابق با فرهنگ استفاده کننده ، کاربرد آن متداول و رایج گردد.

? با استفاده از ابزارهای لازم و مناسب در طراحی ، می توان رفتارها را در فضا هدایت کرده ، فضاهای مطلوب برای فعالیت مطلوب ، پدید آورد. اصولاً استفاده صحیح از فضاهای مستلزم تعریف فضا برای استفاده کننده است.

? یکی دیگر از روشهای هدایت رفتار ، استفاده از فرمها و معنای احساس فرم و خط در تعریف فضاها است . فضاهای خطی عموماً پویایی و حرکت و فضاهایی با فرم مربع و دایره بیشتر سکون و مکث را القا می کنند.

? در برنامه ریزی فیزیکی برنامه لازم است به سازگاری فعالیتهای هم جوار و نیز سازگاری فعالیتهای با امکانات و محدودیتهای مکانی و محیط توجه گردد. به این ترتیب مکان یابی صحیح فعالیت ها و تفکیک و ادغام صحیح عملکردها میسر خواهد شد.

